

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА: РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті подано характеристику структурних елементів педагогічної майстерності сучасного вчителя-словесника у вимірі риторики та процесів риторизації освітнього простору школи й вищого навчального закладу; висвітлено особливості комунікативної та риторичної компетентностей у контексті педагогіки.

Ключові слова: педагогічна майстерність, риторика, риторизація, комунікативна компетентність, риторична компетентність.

Постановка проблеми. Освіта України перебуває на етапі реформування, трансформації та модернізації. Відповідно до базових нормативних документів (Закон України про освіту, Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Державний стандарт базової і повної середньої освіти) сучасна система освіти характеризується такими концептуальними параметрами: особистісною орієнтацією, людиноцентричністю (у центрі процесів навчання й виховання – дитина, людина, що навчається, розвивається, формується), технологічністю, проєктивністю, рефлексивністю, інтерактивністю, діагностичністю, мобільністю (варіативністю), компетентнісною спрямованістю тощо.

Сучасний освіта – це передовсім сучасний педагог. Це професіонал, компетентний фахівець, фасилітатор, творча особистість, що володіє стратегічним та інноваційним мисленням, а також критичним творчим мисленням як мисленням вищого порядку. Щоб відповідати вимогам часу, сучасний педагог повинен володіти педагогічною майстерністю.

Сьогодні висуває суворі вимоги як до особистості сучасного педагога, так і до його професійних якостей. Нині є надзвичайно актуальною проблема риторичної освіти вчителя, і в першу чергу – учителя-словесника. Отже, нагальне питання педагогічної майстерності вчителів-словесників у контексті риторичної освіти потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику педагогічної майстерності ґрунтовно висвітлено в працях Б. Буяльського, О. Дубровського, І. Зязюна, В. Кан-Калика, Л. Крамущенко, І. Кривоноса, Н. Кузьміної, В. Леві, А. Макаренка, О. Мирошник, В. Семиченко, В. Сухомлинського, Н. Тарасевич, Ї. Томана, І. Юсупова та ін. Однак, особливості педагогічної майстерності педагогів певного фаху, зокрема, учителів-словесників, вивчені недостатньо.

Дослідники риторики, педагогічної риторики та методики вивчення риторики (В. Аннушкін, Л. Актонова, І. Атватер, Д. Баранник, М. Бахтін, Г. Бондаренко, В. Виноградов, О. Волков, Л. Горобець, Н. Голуб, О. Горошкіна, Г. Дегтярьова, Ж. Дюбуа, О. Залюбівська, Н. Іпполітова, І. Калмикова, Ю. Караулов, Є. Ключев, А. Князьков, С. Коваленко, З. Курцева, Т. Ладиженська, Х. Леммерман, А. Ляшкевич, Л. Мацько, Є. Мелібруда, С. Мінеєва, Л. Нечволод, С. Омельчук, Г. Онуфрієнко, О. Орлов, Р. Осадчук, Е. Палихата, М. Пентилюк, Ю. Рождественський, Г. Рузавін, Г. Сагач, О. Селіванова, Н. Сивкова, Т. Симоненко, О. Сиротиніна, Л. Скуратівський, О. Чувакін, В. Шуляр та ін.) приділяють належну увагу розробці риторичного ідеалу сучасного вчителя, аспектів загальної та спеціальної риторичної освіти, алгоритмів риторизації, проблематиці риторичної культури фахівців різних галузей. Проте, на нашу думку, риторичний контекст педагогічної майстерності ті її складових потребує окремого розгляду й уточнення.

Завдання статті: 1) схарактеризувати структурні елементи педагогічної майстерності сучасного вчителя-словесника у вимірі риторики та процесів риторизації освітнього простору школи й вищого навчального закладу; 2) висвітлити особливості комунікативної та риторичної компетентностей у контексті педагогіки.

У педагогіці педагогічна майстерність розглядається як найвищий рівень педагогічної діяльності, як вияв творчої активності особистості педагога й завжди розкривається в ефективній діяльності, хоча не зводиться лише до діяльності. Відповідно до класичного визначення, «педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [5, 25].

Педагогічна майстерність являє собою комплексне інтегроване поняття, тому

варто окремо розглянути структурні складові в контексті дослідження.

Гуманістична спрямованість у структурі педагогічної майстерності – це «спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків» [5, 26]. Гуманістична спрямованість педагога виявляється в ціннісних орієнтаціях на себе як справжнього вчителя, на засоби педагогічного впливу, на учнів, на мету діяльності як гуманістичну стратегію. Якщо вести мову про гуманістичну спрямованість учителя-словесника, то вона тісно пов'язана з реалізацією в професійній діяльності соціокультурної змістової лінії чинних навчальних програм (формування в учнів цінностей і ціннісних орієнтацій). Окрім того, вивчення шкільної риторики, що є цариною діяльності вчителів-словесників, передбачає реалізацію принципів антропоцентричності, аксіологізації, принципу формування особистості через слово, принципу розвивального впливу, принципу громадянського виховання учнів, принципу духовного становлення особистості [3]. Таким чином, зміст гуманістичної спрямованості вчителів-словесників співпадає із завданнями шкільної риторичної освіти.

Підвалиною педагогічної майстерності є професійна компетентність – сукупність знань предмета, методики його викладання, педагогіки й психології [5, 27]. Професійну компетентність сучасного вчителя позиціонують: як базову характеристику діяльності спеціаліста, сукупність його особистісних якостей, загальної культури та кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких в педагогічній діяльності дає оптимальний результат [2]; як найважливішу характеристику фахівця, який має бути готовим до виконання професійної діяльності, щоб самостійно, відповідально й ефективно виконувати власні фахові функції [9]. До структури професійної компетентності відносять суму компетентностей у сферах діяльності: самоосвітньої, викладацької, виховної, управлінської, науково-методичної та науково-дослідної, соціально-педагогічної, культурно-просвітницької, корекційно-розвивальної [1]. Спроможність учителя-словесника здійснювати професійну діяльність безпосередньо залежить від рівня сформованості в нього комунікативної та риторичної компетентностей, кожна з яких має своє структурно-змістове коло: професійна компетентність дотична як до

комунікативної (мотиваційно-оцінний, діяльнісний, творчий, емоційно-вольовий, конфліктологічний аспекти), так і до риторичної (площина активності, площина впливовості мовленнєвого акту, морально-етична площина [4]) компетентностей.

До структури педагогічної майстерності відносять здібності до педагогічної діяльності: комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування, креативність [підручник]. Розвиток зазначених здібностей студентів-філологів у процесі здобуття вищої педагогічної освіти є підвалиною формування в них комунікативної (комунікабельність, мотиваційно-оцінний, творчий, емоційно-вольовий аспекти) й риторичної компетентностей (площина активності, організаційно-методологічна площина, процесуально-діяльнісна площина [4]).

Складовою педагогічної майстерності є педагогічна техніка – уміння «використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу». Розрізняють внутрішню техніку («створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування вчителя на діяльність через вплив на розум, волю, почуття») й зовнішню техніку («втільнення внутрішнього переживання вчителя в його тілесній формі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці») [5, 37]. Учитель-словесник з розвиненою педагогічною технікою спроможний запроваджувати риторизацію як переосмислення предмета і способів його викладання, переосмислення організації освітнього процесу як повноцінного ділового спілкування за канонами риторики та за критеріями діалогу (Н. Голуб, С. Мінеєва). Основні категорії (канони) риторики – етос, пафос, логос – постійно перебувають у зв'язку один з одним, взаємно обумовлюючи до взаємного проникнення: етос створює умови для мовлення, пафос – джерело створення задуму мовлення, логос – словесне втілення пафосу на умовах етосу [8, 76]. З погляду основних категорій риторики можна перефразувати наведені вище визначення педагогічної техніки:

- внутрішня техніка – це спроможність педагога регулювати пафос мовлення й діяльності загалом відповідно до узгодженості власного етосу з етосом учнів;
- зовнішня техніка – це здатність учителя вибудовувати логос мовлення та діяльності відповідно до власного етосу й пафосу – і це є аргументом на користь

доцільності розгляду педагогічної майстерності в контексті процесів риторизації.

Невід'ємною складовою педагогічної майстерності є мистецтво педагогічного спілкування. У царині педагогіки термін «педагогічне спілкування» трактується як «комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків» [5, 91]; окремо вивчають комунікативний бік і суб'єкт-суб'єктний характер педагогічного спілкування, діалогічне педагогічне спілкування, функціонально-рольове та особистісно орієнтоване спілкування вчителя. Педагогічне спілкування вивчає також і риторика (педагогічна риторика), яка трактує його як «таке спілкування вчителя із школярами, яке створює найкращі умови для правильного формування особистості, творчого характеру навчальної діяльності й розвитку учнів, забезпечує сприятливий емоційний клімат і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості вчителя» [7, 140]. Емпатійне слухання, мова зовнішнього вигляду вчителя, навчально-мовленнєва ситуація, пояснювальне мовлення вчителя, невербальна поведінка, стилі педагогічного спілкування, педагогічні жести, педагогічний голос, педагогічний діалог, комунікативна діяльність і комунікативний потенціал педагога – усі ці поняття становлять предмет вивчення як педагогіки (педагогічної майстерності), так і риторики (педагогічної риторики). Окрім того, процеси риторизації, які нині активно запроваджуються на всіх рівнях освіти в Україні, мають стосуватися також і педагогічного спілкування: учителям варто перейматися не лише мовленнєвою вправністю, а й раціональністю, етичністю й впливовістю кожного свого слова, навіть на рівні організаційних і звичайних дисциплінарних моментів.

Висновки. У результаті дослідження виявлено, що педагогічну майстерність сучасних учителів-словесників і її складові (гуманістичну спрямованість, професійну компетентність, здібності до педагогічної діяльності, педагогічну техніку, майстерність педагогічного спілкування) варто розглядати не лише через призму педагогіки, а й у вимірі концептуальних засад риторики й педагогічної риторики, процесів риторизації освітнього простору школи та вищого педагогічного навчального закладу, процесів формування комунікативної й риторичної

компетентностей студентів-філологів.

Студенти Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету відповідно до навчального плану опановують педагогічні дисципліни («Основи педагогіки і психології», «Дидактика», «Теорія виховання», «Методика виховної роботи», «Актуальні проблеми педагогіки»), проте курс «Педагогічна майстерність» окремо не виділено, і цей факт, на нашу думку, є певною прогалиною. Адже ще А. Макаренко зазначав: «...Педагогічна майстерність – зовсім не пусте діло. В педагогічних вузах цією педагогічною майстерністю і не пахне. Там і не знають, що таке педагогічна майстерність» (Макаренко А. С. Твори : В 7 т. – К. : Рад. шк., 1954. – Т. 5. – С. 246) [6, 23].

Серед комплексу лінгвістичних і лінгводидактичних дисциплін майбутні вчителі-словесники вивчають риторику, методику вивчення риторики в загальноосвітній школі, але курс «Педагогічна риторики» навчальним планом не передбачений. Глибоко переконані, що в систему професійної педагогічної підготовки студентів-філологів має бути включена навчальна дисципліна, зміст якої інтегрував би концептуальні положення педагогічної майстерності та педагогічної риторики.

Перспективу подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо в розробці спецкурсу (типової й навчальної програм, навчально-методичного забезпечення) «Риторика педагогічного спілкування», який виконував би завдання формування в майбутніх вчителів-словесників педагогічної майстерності та її структурних елементів у контексті риторики, педагогічної риторики та процесів риторизації освітнього простору школи й вищого навчального закладу.

Література

- 1. Бондарчук Е. И.** Основы психологии и педагогики : курс лекций // Е. И. Бондарчук, Л. И. Бондарчук. – [3-е изд., стеретип.]. – К. : МАУП, 2002. – 168 с., ил.
- 2. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kgpa.km.ua/?q=node/233>. – Заголовок з екрану.
- 3. Ницета В.** Принципи вивчення риторики в загальноосвітній школі / Володимир

Нищета // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 1. – С. 16-20.

4. Нищета В. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема / В. Нищета // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки) : [частина II]. Листопад, 2010. – № 22 (209). – С. 93-98. **5. Педагогічна майстерність** : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с. **6. Педагогічна майстерність** : хрестоматія : [навч. посібник] / упоряд.: І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 462 с. **7. Педагогическое речеведение** : словарь-справочник / [сост. А. А. Князьков]. – [под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Флинта ; Наука, 1998. – 312 с. **8. Рождественский Ю. В.** Теория риторики : [учебное пособие для вузов] / Ю. В. Рождественский. – [под. ред. Аннушкина В. И.]. – М : Флинта : Наука, 2005. – С. 176. **9. Скворцова С. О.** Проектування освітніх результатів на засадах компетентнісного підходу [Електронний ресурс] / С. О. Скворцова. – Режим доступу : intellect-invest.org.ua. – Заголовок з екрану.

Summary

The characteristics of structural elements of modern teacher pedagogical skills in the field of rhetorics and process of rhetorization of school educational space and higher educational establishment are given in the article. Some peculiarities of communicative and rhetorical competence in the context of pedagogics are described in the work.

Key words: pedagogical skills, rhetorics, rhetorization, communicative competence, rhetorical competence.

Нищета В. А. Педагогічна майстерність сучасного вчителя-словесника : риторичний аспект / В. А. Нищета // Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі : зб. наук. праць і матеріалів наук. конф., 16-17 верес. 2011 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса : Астропринт, 2011. – С. 265-271.